

Radovan Božo

ОБЪЕДИНЕНА АКАДЕМИЈА

Sjećanje na Karla Rojca

Moje poznanstvo sa Karlom potiče još iz najranijeg djetinjstva, a započelo je ovako:

Naša porodična kuća nalazila se na sjevernoj periferiji Banja Luke, kod nekadašnje Malte, u Bojića Hamu, a u dvorištu je bila još jedna manja zgrada. Kako nas je u porodici bilo mnogo, a teško se živjelo, tu dvorišnu zgradu smo počeli izdavati, i dok ja još nisam išao u školu u nju se doselila porodica Rojc. Pored Karla, njegovog oca i majke, tu su još bili sestra Micika i mlađji brat Slavko.

Karlo je bio desetak godina stariji od mene i ranije je već drugovao i išao u školu s mojim bratom Tonom, a sada je izučavao tokarski zanat u željezničkoj radionici. Ja sam se opet družio s njegovim bratom Slavkom koji mi je po godinama bio bliži. Sjećam se da smo se najčešće vrmali oko obližnjeg jezerceta, ili bolje reći bare, gdje smo čuvali krave i lovili ribe. U jesen smo opet najradije lovili štiglice. Imali smo u tome i sreće, a u porodici Rojc su inače voljeli i uvijek držali ptice. Međutim, kad je granulo proljeće, Karlo je otvorio kavez i pustio naše štiglice. Rekao nam je: "Proljeće je, nek' idu na slobodu!" Meni i Slavku je naravno bilo krivo, ali smo si ipak morali priznati da je ptičicama u proljeće, u prirodi i slobodi ipak ljepše.

Kasnije je porodica Rojc odselila od nas, a Karlo je još u toku izučavanja zanata otišao u Mornaričku školu u Boku Kotorsku. Od tada sam ga sretao samo povremeno. Naročito mi je ostao u uspomeni jedan susret kad je jednom došao iz mornariće na odsustvo. Sreli smo ga moj brat Milan i ja u toplo ljeto predvečerje na pilanskoj cesti, kad smo se vraćali s kupanja na Vrbasu. Susret je bio srdačan, tim više što ga već dugo nismo vidjeli. Bio je u mornarskom odijelu, u punoj mladenačkoj snazi i ljepoti, vedar i nasmijan. Razgovarao je s mojim bratom, a ja sam ga samo s izvjesnim divljenjem posmatrao.

Ali ta lijepa mladost brzo je prekinuta. Saznali smo da je Karlo uhapšen, da je u strogom vojnom zatvoru u vlažnim kazamatama šibenske tvrđave. I kad god sam kasnije dolazio u Šibenik, uvijek sam pogledao na tvrđavu i pitao se gdje li je ovdje Karlo tamnovao, gdje je to salomljena njegova mladost. Kasnije sam saznao da je to bilo u tvrđavi Sveti Nikola na ulazu u šibonski zaljev, gdje su neke prostorije i ispod razine mora.

Kad je najzad stigao s robije sasvim je drugačije izgledao. Od mladosti više ni traga. Bio je to sada čovjek s ozbiljnim crtama lica, već pomalo pognute glave i pleća i s jasnim tragovima koje je ostavilo tamnovanje. Vukao je i tešku reumu koju je dobio u ćelijama gdje je s tavanice kapala voda. A drugačije nije ni moglo biti, jer organizovati ilegalnu komunističku organizaciju u jedinici Ratne mornarice predstavljalo je za ondašnju kraljevsku vojsku najveću opasnost i bilo ravno veleizdaji, pa nije ni čudo što je s njim i s njegovim drugovima tako postupano. Ali duh Karlov ostao je neslomljen.

U roditeljskom domu postepeno se oporavio. Počeo je i raditi u livnici Jolšingrad, ali ne zadugo, jer je zbog organizovanja radnika uskoro otpušten. Tako je otpočela dvojnna borba: ilegalni rad u radničkom pokretu i borba za život, za svagdašnji kruh. Radio je i u Tvornici vagona u Brodu, ali takodje ne dugo, jer za njega u onom režimu nije bilo mjesta. Tako se Karlo u godinama pred rat posvetio gotovo isključivo ilegalnom radu. Sad smo se i čašće viđjali jer su njegovi roditelji, par godina nakon što su od nas odselili, kupili komadić zemlje u donjem kraju Rosulja i sagradili kućicu, a to je nedaleko od naše kuće. Najviše nas je međjutim približavalo isto ideološko opredjeljenje i iskreno drugarstvo.

Zahvaljujući u prvom redu svom starijem bratu Milanu, sticaju opštih okolnosti i društvu u kojem sam se kratao, ja sam još od rane mladosti prihvatio naučni pristup u pogledu na svijet i opredijelio se za radnički pokret. Treba imati u vidu da je u predratnim godinama omladina bila politički vrlo angažirana. Bilo je to vrijeme sveopšteg vrenja, kad su mladi ljudi bili pod uticajem svih mogućih struja i ideologija, pa su se prema svojim shvatanjima i opredjeljenjima tako i grupirali.

Teško je govoriti o Karlu a izdvajati ga od drugova s kojima je živio, zajedno radio i drugovao, i bez nas omladinaca koji smo ih okruživali i koji smo im bili najdraži i najsigurniji oslonac i u kojima su s pravom gledali svoju budućnost i svoje nasljednike.

Karlo se mnogo družio s mojim bratom Milanom. Milan je tada studirao na Tehničkom fakultetu mašinstvo, a zatim na Filozofskom matematiku, fiziku i astronomiju. Iako je volio prirodne znanosti, još više su ga zanimali i okupirali društveni problemi, bio je ljevičar, marksist. Kad god je boravio u Banjaluci sastajao bi se s Karlom. Zapravo, Karlo je najčešće dolazio do naše kuće. A tu je uvijek bio i Lazo Vidović, danas general JNA, uvijek spreman na šalu i viceve. Njih trojica su bili nerazdvojno vezani. U našoj bašči ili pašnjaku, kad god bi se sastali, uvijek su vodili žive diskusije o raznim pitanjima, najčešće političkim, o događajima i o onome što slijedi, što nas očekuje. Sjećam se jednom, Milan je govorio da je Amerika zemlja sadašnjosti, a Sovjetski Savez budućnosti. Karlo je, međutim, uporno tvrdio da je SSSR već tada bio najjača i najnaprednija zemlja. Mi mlađi, ako smo bili prisutni, najčešće smo, naravno, samo pratili njihove razgovore.

U jesen 1939. od nas desetak lijevo orijentiranih omladinaca s područja Bojića Hana i Budžaka formiran je skojevski aktiv. Sekretar nam je bio Lazo Vidović. Na sastanke je ponekad dolazio i Milan i govorio nam o nekim osnovnim ideološkim pitanjima. Karlo nam je davao ilegalnu literaturu koja je kolala od jednog do drugog, a nešto smo i na sastancima prerađivali. Koliko se sjećam, održali smo svega nekoliko, reklo bi se, pravih sastanaka, a plaćali smo i članarinu. Sve je ostalo bilo kontaktiranje i rad van sastanaka. Znali smo da postoji i partijska organizacija, ali ko su njeni članovi, o sastancima i sličnom, naravno, ništa nismo znali, samo smo osjećali njihovo djelovanje.

Sjećam se, brat je jednom po noći raznosio letke. Ostavljao ih je po kapijama, plotovima, a jedan je, kamuflaže radi, metnuo i na naše vratnice. Sutra su ga našle mati i sestra. Primijetio sam da su nešto zabrinuto razgovarale, ali nam ništa nisu govorile, kao da su to željele sakriti od nas,

ne znajući ko ga je stavio. Poslije podne istog dana vidim pred policijskom stanicom jednog starog policajca, sjee na stolicu, metnuo naočale i polagano čita letak, a ja se u sebi smješim i velim, samo čitaj, čitaj, trebaš i ti to da znaš.

Drugom jednom prilikom kad smo pošli na spavanje, a mati je već bila legla, brat mi reče: Slušaj, jaću morati otići po nekom poslu, neka znaš. Nisam ga pitao ni kud ide ni radi čega, prosto zato što sam znao da ga to ne treba ni pitati. Nečujno se izvukao kroz prozor i otišao. Nisam osjetio kad se vratio. Tiho me je probudio i zovnuo u kuhinju. Svjetlo je bilo ugajeno a on je držao ruke malo odmaknute od tijela koje su bile, kako mi se u prvi mah učinilo, potpuno krvave. Zgrnuo sam se i pitao ga: Šta je to? Ništa, ništa, odgovorio je - minijum, polijevaćeš mi da ih operem. Prao ih je sapunom temeljito i dugo, a zatim smo gledali da nema gdje koja kaplja na odijelu, pa smo i sutra ujutro čistili da izbrišemo svaki trag. Zapravo on, Karlo i Lazo Vidović su te noći pisali parole štokud. I kad sam sutradan išao u grad, vidio sam po Bojića Hanu gdje su pisali. Već ih je policija bila prekročila, ali se minijum nije mogao ukloniti ni potpuno prekriti. Jasno se moglo pročitati: "Dole vlada Cvjetković, Maček Korošec" i "Živio SSSR". I ostalo je to trajno na kućama još i iza rata, a i duže.

Spomenuću još jedan događaj, koji ne znam da je gdje opisan, odnosno, navešću ga onako kako sam ga ja doživljavao.

Povodom godišnjice napada Njemačke na Poljsku, dakle u jesen 1940, organiziran je u vidu izleta jedan veliki zbor radnika u Trapiskoj šumi. Brat mi je rekao da i ja dođem. Gledao sam kako radnici i radnice odlaze cestom u grupicama i pojedinačno u Trapiste. Neki policajac zapita: Kud to idete? A jedna mu radnica odbrusi - idemo i mi svojim poslom, tako nešto reče. Policija je vjerovatno znala, jer za tako veliki skup konspiracija se nije mogla sačuvati.

U Trapiskoj šumi iznad novog samostana Trapista, odnosno današnje Ortopedije, na jednoj ^{šumskoj} čistini, sakupilo se mnogo radnika, koliko sam mogao ocijeniti negdje oko tri do četiri ili četiri do pet stotina, a možda i više. To je bio najveći

predratni skup radnika kojeg sam vidio. Kad su se radnici okupili počeo je držati govor Kasim Hadžić. Tad sam ga i prvi put slušao. Sjećam se, umjesto danas, govorio je danaske. Mije dugo govorio kad agenti iz pištolja ispalili nekoliko metaka preko šume. Masa se uskomeša. Ustao je stari Pavo Radan i umirivao ih. Na to je skočio Osman Karabegović i sjećam se, sav crven u licu, počeo žustro, skoro vičući da govori: šta oni nama mogu, koliko je nas ovdje, kolika je naša snaga, i time ohrabri raj, počeo se igrati kolo i zbor se pretvori u veselje.

Ja sam, međjutim, došao u kratkim bijelim hlačama i vidim da sam jedino ja tako obučen. Spomenem to bratu i kažem mu, ako me agenti vide, zapamtiće me. Biće najbolje, rekoh mu, da se preko šume lagano izvučem, i on se s time složi. Uskoro nakon toga otišao sam preko šume i uputio se kući. Kad sam stigao, kako nam je kuća bila odmah do policijske stanice na Malti, vidim, okupilo se mnogo policajaca. Vjerovatno su očekivali da će radnička povorka na povratku skupno u grad pa su namjeravali da im tu prepriječe put. Svi su vidim ozbiljni i stalno gledaju niz cestu očekujući kad će se iza okuke pojaviti radnici. I ja sam sa zebnjom očekivao šta će biti, ali radnici nikako nisu nailazili. Kasnije mi je brat ispričao šta se događalo.

Kad se masa radnika počela vraćati, na trapiskom su ih mostu dočekali agenti, prepriječili im put i tražili da se razidju. Međjutim radnici se nisu obazirali. Među onima koji su se našli na čelu bili su Karlo i Milan. Neki je agent jednoj radnici otegao crveni pojas što ga je imala oko struka, a Karlo ga je odmah istrgao natrag i dao radnici. Neki su agenti potegli i pištolje, ali su se od pozada čuli povici: "U Vrbas s njima!" na šta su agenti ustuknuli i pobjegli.

Da ne bi došlo do sukoba s policijom, nastojalo se, kako su mi kasnije i neki drugi pričali, da se ne ide zajedno, nego u grupama i pojedinačno, tako da se radnici nisu ni vraćali glavnom cestom, gdje ih je policija stvarno i očekivala. Karlo i Milan, koji su dobro znali taj kraj, proveli su glavninu radnika jednim sporednim putem ispod Predgrađa do Pilane, gdje su pjevajući prošli kroz radničko naselje, a onda preko Banjalučkog polja došli u Radnički dom

gdje se nastavila igranka i veselje.

Sve je to tako teklo do aprilskoga rata i okupacije naše zemlje. Poslije dolaska ustaša na vlast, naš skojevski aktiv više nije održavao sastanke, ali smo i nadalje bili u stalnom kontaktu, razgovarali i diskutovali o svim aktuelnostima. Karlo, Milan i Lazo sastajali su se kao i ranije, najčešće u našem voćnjaku. Nije bilo potrebe da se posebno sklanja od policije, jer su to većinom bili sve novopočeni policajci, pa do njih, kao ni do nove vlasti uopšte, nismo mnogo držali.

Iako nas je sve više zabrinjavalo pitanje šta će biti sljedeći potez Njemačke i kud odlaze njihove trupe, ipak je život tekao svojim normalnim tokovima. Sve je to, međutim, prekinuto onog trenutka kad smo u jutro 22. juna 1941. saznali za napad na Sovjetski Savez. Primijetio sam tada na bratovom licu i očima zabrinutost kao nikad dotad. Odmah se obukao i nekuda otišao, jer bio je član Partije i znao je šta mu je raditi. Vjerovatno je otišao do Karla ili nekog drugog druga radi veze i konsultacije.

Bili smo svjesni da je počeo konačni boj, da je i za nas to borba za opstanak, da će i nas fašisti početi loviti i istrebljivati bez milosrdja. Međutim, do hajke i lova na komuniste u tih nekoliko prvih dana nije došlo, jer policija je očito bila nespremna, a sigurno i svjesna da se to ne može olako učiniti. Opreznost je među nama svima postala maksimalna, a Karlo je prešao u ilegalnost. Ja i brat Milan spavali smo u šupi na sijenu što nam je omogućavalo da po noći neprimijetno odlazimo u akcije a da to niko od ukućana ne zna. Kretati se ipak moralo, jer su odmah počele intenzivne pripreme za ustanak. Tih nepunih četrdeset dana, od napada na SSSR pa do dizanja ustanka, jedan je od najintenzivnijih perioda u mom životu. Najvažnije je bilo doći do oružja i municije i prebaciti ga drugovima koji su se već okupljali u šumi. Sticajem okolnosti naša je grupa imala znatnog udjela u tome. O njenim akcijama već je fragmentarno opisano u ediciji "Brednja Bosna u NOR-u", ali sva zbivanja i šta je sve radjeno nije moguće ni opisati jer su glavni akteri Karlo i Milan poginuli, a izginuli su i omladinci Nanut Franjo, Vlado Vijić i Ivica David.

Opisaću stoga ovdje još neke detalje koji se odnose na život i djelovanje Karla u to vrijeme, tj. od napada na SSSR pa do mog hapšenja 21. oktobra 1941, a koji nisu još nigdje sponinjani.

Od napada na SSSR pa do dizanja ustanka, odnosno do akcije pravljenja mina i hapšenja većine članova grupe, Karlo je boravio u kući Lole i Jove Jakovljević. Njihova se kućica nalazila odmah u susjedstvu naše, a bila je zaklonjena živicama i drvećem od ceste, tako da je tu bilo pogodno mjesto za boravak i sastanke. Dok je Karlo tu boravio s njim sam kontaktirao gotovo svakodnevno.

U ediciji "Srednja Bosna" opisano je kako smo prenosili oružje i municiju, ali kako smo sve sakupljali i odakle, iznijeto je tek dijelom, pa evo još nešto o tome.

Jednom mi reče Karlo, odnekud je to saznao, da u Vrbasu ispod Trapiskog mosta ima sanduka s municijom, a izgleda i sanduka s nekim kratkim puškama. Mislim da sam odmah sutradan otišao tamo. Gledajući s mosta kroz vodu jasno su se na dnu nazirali sanduci. Po njihovoj kvadratičnosti vidjelo se da to nije kamenje, kako bi se na prvi pogled moglo pomisliti. Na jednom drugom mjestu također ispod mosta nazirali su se kroz vodu drugi, nešto manji sanduci. Naime, Nijemci su kod odvoženja plijena iz obližnjih vojnih magazina na Krčmaricama, onu municiju koja im nije odgovarala - od starijih modela, kao i za engleske puške, dovezli na most i pobacali u vodu.

Ne znam da li tada ili već sljedećeg dana zaplivao sam do onih manjih sanduka i neprimijetno uzeo jedan, te držeći ga stalno pod vodom iznio nešto nizvodno na obalu. Sanduk nije bio izoliran pa su meci bili u vodi. Odnjeli smo ih do kuće Franje Nanuta da ispitamo jesu li suhi. Franjo ih je otvarao i vidio da je barut suh, a ispitao je i kapsle u lovačkoj pušci i ustanovio da su i one ispravne. U sanduku je bilo 300 ili 350 metaka za jedan stariji model pušaka. Kod prve noćne akcije prenošenja prebačeno je to u šumu.

Bilo mi je međjutim jasno da se oni veći sanduci zbog težine ne mogu tako iznositi, pa smo se ja i Franjo Nanut spustili nizvodno do mosta našim malim čamcem - lastom, valjda već sutradan ili koji dan kasnije, ali sada je ~~na~~ na mos-

tu već bila domobranska straža i to s obje strane mosta. Cim je stražar primijetio da se spuštamo mostu, požurio je do sredine mosta, uperio na nas pušku i viknuo: nazad! Do- viknuo sam mu da ne možemo nazad uz vodu, brzao je. Ja sam ujedno iskočio iz čamca i tako smo produžili ispod mosta preko mjesta gdje su bili sanduci. Kad sam nagazio na njih, osjetio sam da su skliski od nataloženog mulja, nogom sam napipao uže od nosača, zakačio ga nogom, uhvatio se rukama za zadnji kraj čamca i rekao Franji da vesla. Franjo je ves- lao ali je sanduk strugao po dnu i kočio, a i ja sam zbog toga u vodi bio sasvim uspravan pa smo sporo odmicali. Požu- rivaao sam Franju i on je veslao snažno, tako da smo se us- pjeli udaljiti u dublju vodu koja nas je i sama nosila. Da li su vojnici bili poslani radi čuvanja da ne bi ko vadio sandu- ke ili su samo bili na obezbjeđenju mosta, ne znam, ali nisu prozreli da ja na nozi vučem sanduk.

Malo podalje nizvodno zavukli smo se kraj obale u vrbe. Sanduk smo ostavili pod vodom i vezali ga žicom također pod vodom za jednu granu, tako da to niko ne bi mogao primijeti- ti. Vratili smo se čamcem nazad, ali naravno više nismo mog- li izvlačiti sanduke. Šteta što za to nismo saznali ranije, jer je tu bilo mnogo municije. Čuli smo da su je kasnije po- vadile ustaše ili domobrani. Kad sam došao kući i ispričao Karlu kako smo nadmudrili stražare na mostu, samo se nasmije- šio i rekao: "A, boljševik"!

Sanduk smo kasnije izvadili i otvorili. U drvenom bio je još jedan limeni zaletovan. Odgulili smo limeni poklopac i vidjeli da je unutra municija potpuno suha. Meci, po deset komada, bili su u lijepim kartonskim kutijicama - ukupno 1.000 metaka. Bila je to neka specijalna engleska municija jer je svako tane na vrhu imalo još jedan špic, vjerovatno dum-dum ili neki drugi meci. Ova engleska municija odgovara- la je za puške Manliherke, kojih je kod nas bilo dosta. Kod prebacivanja, taj sanduk je u vroći, usred dana, na jednoj etapi do plaže u Begama nosio Ivica David, a dalje do ušća Vrbanje ja i Nanut. Sakrili smo ga u žbunje, a iste je noći prenesen dalje u šumu.

Ali nije uvijek sve bilo uspješno. Tako smo saznali da je neko od porodice željezničara Vojnovića zakopao, kako su nas obavijestili, oko deset pušaka na jedno mjesto iza že-

ljezničke kočionice na Predgradju, blizu njihovog stana, ali na nezgodnom mjestu - iza kućice stražarnice ili gdje dežurni uvijek dolazi i nešto bilježi, tako nešto. Ali bez obzira, morali smo ići da to iskopamo, naravno, kao i uvijek po noći.

Ponijeli smo i ašov, ali zemlja je bila šljunkovita i kad god bi brat gurnuo nogom to se čulo. Srećom u ložioni je bila i neka lokomotiva i kad je god ona ispuštala paru brat je ruknuo nogom ašov. Dolazio je u kućicu i dežurni i tad bi se umirili pa onda opet nastavljali kad ode, ali nismo ništa našli. Zaključili smo da nismo pogodili pravo mjesto.

Sljedeće smo noći ponovo otišli i ponijeli jednu zašiljenu čeličnu šipku koju je donio Ostoja Cvijetić, pa smo sa njom bili na više mjesta da nadjemo gdje je zakopano, ali opet nismo ništa našli. Kad smo se nakon toga vratili i okupili na groblju, Karlo nam je, rezimirajući akciju, vrlo jednostavno rekao "J... ga drugovi, ne može se uvijek ni uspjeti!"

Već je opisano u "Srednjoj Bosni" kako je grupu iznenadila patrola kod Lipovčeva mlina, ali imali smo još jedan neugodan susret s patrolom ili zasjedom, koja nas je primijetila.

U akcije smo išli isključivo noću i to kad nastupi policijski čas, jer tada nije bilo više nikakvog kretanja i ako bismo koga tada primijetili znali smo da to može biti samo neko od neprijatelja.

Prije polaska u akciju najčešće smo se okupljali na obližnjem groblju i tu čekali dok nastupi policijski čas. Čekali smo i dok zadje mjesec, a on je zalazao svako veče nešto kasnije. Tama nam je bila najbolji saveznik jer smo se po tami mogli sigurnije i neprimijetno kretati. Bili smo vrlo oprezni. Išli smo uvijek u kolone jedan za drugim i na izvjesnom odstojanju. Svi smo išli bosi da nam se hod ne čuje. Jedino je Karlo, zbog reume, uvijek išao obuven. Kad god bi se približili putu ili bilo kojem drugom mjestu gdje je potreban oprez, prednji bi zastao i čušnuo a tako i svi ostali, dok osluhnemo da li je sve sigurno. Ipak, kad smo se jednom preko groblja vraćali iz neke akcije, budnost nam je malo popustila pa smo se neopreznije kretali. Ja sam bio zadnji u

koloni i odjednom sam za nama začuo trčanje. Bila je to patrola ili zasjeda koja se pritajila s vanjske strane betonske ograde groblja. Kad su nas primijetili, potrčali su oko groblja da nam presijeku put. Srećom začuo sam bat njihovih vojničkih cipela i odmah priletio i javio prednjima. Svi smo potrčali da im izmaknemo, preskočili bodljikavu žicu, projurili kroz kukuruze susjedne njive, preskočili još jedne tarabe, a onda zastali i umirili se da osluhnemo. Dok smo mi trčali kroz kukuruze i patrola je trčala i zastala pred jednom ogradom koja im je prepriječila put. Tu su zastali otprilike kad i mi i tad smo čuli šklocanje zatvarača od pušaka, ali nisu pucali. Mi smo se zatim odmah tiho udaljili i razišli. Jedino sam se ja odšunjao kući, a ostali nisu, jer nismo bili sigurni o čemu se zapravo radi, i neće li možda nastaviti tražiti za nama.

Sutradan sam odšetao do groblja i po ugaženoj travi osmotrio gdje su stajali i kud su trčali za nama. Otda smo bili oprezniji i izbjegavali groblje iako smo i kasnije tuda morali prolaziti.

Kako sam već spomenuo, u prvo vrijeme po prelasku u ilegalnost Karlo je boravio u kućici Jove i Lole Jakovljević. Po danu se kretati nije mogao jer su ga ljudi poznavali, ali zbog intenzivnih priprema za ustanak kontaktirati i raditi se moralo, pa su pojedini drugovi dolazili do njega.

Tako mi jednom reče brat da odem u Činovničku menzu i potražim Vasu Butozana, te da mu kažem da ga zovu on i Karlo, ali pod izlikom da nam je krava nešto bolesna, jer Vaso je bio veterinar.

Otišao sam tamo, zovnuo Vasu i to mu saopštio, a uz to spomenuo i kravu.

- Dobro, dobro, podajte joj malo mekinja, sad ću ja doći, dodao je Vaso malo glasnije i vratio se u menzu.

Uskoro zatim sjedio je Vaso s Karlom i Milanom na jednoj zaklonjenoj livadici iza naše kuće, a pred njima, za svaki slučaj, pasla je i naša Biserka.

Drugi puta, na prolezu iza naše kuće što je vodio do Popovića štala, gdje su tada bili njemački konji, sretom jednog visokog čovjeka. Primijetih da okolo zagleda, da nešto traži, ali po uznemirenom licu ocijenio sam da nije agent. Pomislio

sam odmah da je neko od naših drugova, pa ga zapitah šta traži.

- Gdje je ovdje Dolina kuća? reče mi, ali pošto ga nisam poznavao ja ga ne uputih, nego ga zapitah - a koga trebaš?

- Karla, odgovori mi, jer je vjerovatno i on po mom dr-
žanju zaključio isto što i ja.

- A šta ću reći ko ga traži?

- Cinkara.

- Dobro, pričekaj malo ovdje, rekoh mu, u namjeri da odem i kažem to Karlu, jer ga, sigurnosti radi, nisam htio njemu voditi.

- Pa gdje ću ovdje čekati! usprotivi se, jer stvarno je bilo nezgodno da se zadržava tu na otvorenom prolazu.

- Onda hodi ovamo, rekoh mu i odvedoh ga na onu livadicu zaklonjenu živicama gdje je ranije dolazio i Vaso i tu ga ostavih.

Otišao sam zatim do Karla i rekao mu da ga traži neki čovjek po imenu Cinkara.

- Pa gdje je?

- Ostavio sam ga tamo na livadici, nisam ga smio dovo-
diti, ne znam ga, rekoh mu, a Karlu se samo proli jedan osmijeh po licu.

Otišli smo do tamo zajedno, a ja onda produžih, dok se Karlo srdačno pozdravljao sa Cinkarom.

Poslije hapšenja većine članova naše grupe, a to je bilo 2-3 dana nakon otpočinjanja ustanka, Karlo neko vrijeme nije boravio kod kuće Jakovljevića, ali je kasnije ponovo tu došao. Sad sam se ponovo s njim sastajao. Bio je bolestan, zapravo mučio ga je išijas ili lumbago, pa je ležao u jednoj maloj sobici. Pričao mi je tada šta je u međuvremenu doživljavao, gdje se skrivao i kako je izmicao potjerama. Iz tih njegovih kazivanja može se zaključiti kako je težak i opasan bio život ilegalca u to vrijeme u gradu, pa evo nekoliko pojedinosti.

Za Karlom je policija tragala i vrebala ga, ali u našem kraju - Bojića Hanu i Resuljama bilo je dosta radničkih i siromašnih porodica kod kojih se Karlo mogao skloniti. Ljudi su ga cijenili, voljeli i čuvali, tako da se on najduže tu i zadržavao i vješto izmicao policiji.

Jednom, kad je bila potraga za njim, našao se kod porodice obućara Buljana u Bojića Hanu. Sklonio se tada u bašči u grah. Stazom ispred graha prošli su agenti i policajci, a da ga nisu primijetili. Istovremeno žena jednog kulturbundarša na ulici je na sav glas napadala i psovala Karla, ne znajući da je on sluša. Bilo mi je, kaže Karlo, došlo da je ubijem, ali sutra bi rekli komunista je ubio ženu.

Drugom jednom zgodom kad je išao putem pored nekih kuruzi, primijetio je kako iz njih na izvjesnoj udaljenosti ispred njega viri puščana cijev. Naime policajac ili ustaša koji je tuložao u zasjedi zaklonio se u kuruze, ali je pušku stavio ispred sebe, tako da ga je Karlo blagovremeno primijetio i uklonio se.

Ispricao mi je i o jednoj potjeri u dijelu grada s onu, tj. desnu stranu Vrbasa. Morao je nešto ići tamo i uputio se preko gradskog mosta kod Kastela, iako je to bilo rizično. Karlo se inače najčešće kretao naveče kad padne suton ali kad još uvijek ima dosta svijeta na ulici, jer tad je najlakše mogao ostati nezapažen.

Ovaj puta međjutim išao je još po danu i kod samog mosta naiđe agent Barišić koji ga je dobro poznavao, jer ^{rani je} ~~je~~ radio u krojačkoj radnji kod Dostala u Bojića Hanu. Kad ga je Barišić opazio, pogledao ga je i rekao: Zdravo Karlo! - Zdravo, odgovorio mu je, ali ja sam odmah znao, kaže Karlo, šta će biti. Zato, čim je prešao most, a tu kod mosta bile je tada policijska stanica, skrenuo je uličicom što ide nizvodno pored Vrbasa. Samo što je malo odmakao čuo je za sobom kako neko viče - halo gospodine! Okrenuo se i vidio jednog ustašu kako za njim maše rukom.

J... se gospodine! rekao je u sebi Karlo i odmah skrenuo u bašte iza kuća. Odmah su za njim organizovali potjeru. Dovezli su izgleda kamion ustaša i počeli tragati po baštama i dvorištima.

Karlo je tada imao uza se dva pištolja, jedan manji i jedan veći. Freskačući neku ogradu ispade mu onaj veći iz unutrašnjeg džepa kaputa i pade u koprive. Razgrnuo je dvatri puta nogom po koprivama, ali kako nije bilo ni truna vremena za zadržavanje, ne nadje ga. Onaj drugi manji držao je u ruci. Tu ga vidje jedna žena i kad mu opazi pištolj u ruci prestraši se.

U takvoj situaciji dok su za njim tragali po baštama i dvorištima, Karlo je izašao na ulicu, skinuo kaput, prebacio ga preko ruke i uputio se ulicom prema Gornjem Beheru do kuće Osmana Karabegovića. Mora da je već bila noć kad je tamo stigao. Javio se Osmanovoj majci, rekao joj da je Karlo i tražio da ga primi da se skloni. Međutim majka se bojala i dugo je oklijevala dok mu je otvorila.

Nakon ovog događaja više nije smio ići preko mosta. Zato je u povratku po noći preplivao Vrbas negdje kod Rajkovića mlinu. Odjelo je smotao u zavešljaj i držeći ga pred sobom plivao. Jedva je doplivao do druge obale. Mislio sam, priča Karlo, da mi je došao kraj. Odjelo se sve skvasilo, a uz to je izgleda počela i kiša pa se sklonio ispod željezničkog mosta kod Predgrađa, preko kojeg je išlo nekoliko kolosjeka. Ispod tog mosta smo se i inače provlačili kad god smo išli do Vrbasa radi prebacivanja oružja i materijala.

Dok se zadržavao pod mostom, naiđe preko njiva kolona njemačkih vojnika. Vraćali su se izgleda sa neke noćne vježbe. Nosili su i baterije i prolazeći pored mosta svjetla su padala i na Karla, a on se pripio nepomičan uz betonski zid. Prošla je čitava kolona a da ga niko nije primijetio. Vjerovatno se tom prilikom Karlo prehladio i povratio mu se išijas. Da li je tada odmah otišao do Lolina kuće ili svojoj, a tek kasnije se prebacio Loli, to ne znam, samo mi je o tom pričao ležeći u maloj sobici kod Lole.

Pričao mi je i neke pojedinosti kako se skrivao kod svoje kuće. Njegovi roditelji stanovali su tada u maloj dvorišnoj kućici, a u istom dvorištu u kući do ceste stanovala je porodica Knaus - stari Knaus, kulturbundaš, njegova žena Marija i dva sina. Međutim, Knaus je često bio odsutan jer je radio u pilani u Jajcu ili u Bočeu, te je u takvim prilikama Marija Knaus omogućavala Karlu da se skriva u njihovom stanu, a da to nije znao ni njen muž a ni ti sinovi. Karlo je po danu boravio kod svoje kuće, a po noći bi prelazio tamo.

Jedne noći tako, boraveći u stanu Knausovih, posmatrac je kako se jedan njihov komšija, kulturbundaš, koji je bio naročito revnosan u vrebanju Karla, šulja oko njihove kuće i prisluškuje ispod prozora, a njihov mali psić mu je stalno za petama i stalno na njega laje. I dok se on tako šuljao i vrebao Karla, nije ni slutio da ga Karlo posmatra iz susjedne kuće.

Međutim, jedanput, mlađji sin Knausovih slučajno je po danu opazio Karla i odmah dotrčao majci i rekao: "Mama, Karlo je tu!" - Čuti! rekla mu je, da nikome o tom pisnuo nisi!

Teško je bilo to Karlovo gorilenje. Pričao mi je kako se jednom idući po noći provlačio kroz neku ogradu od bodljikave žice, zapeo nogavicom i pao. Noga je ostala zakačena na žici, a kako su mu zbog teške reume noge bile slabije pokretne, nije nikako uspijevao da se otkači. Ležao je tu dugo bespomoćan i očajan dok mu najзад nije nekako uspjelo da se oslobodi.

Kad je ponovo otišao od Lole nisam se izvjesno vrijeme s njim sastajao. Poručio mi je jednom da ga čekam naveče u aleji u vrh Bojića Hana. Čekao sam ga ali nije tada došao.

U međuvremenu moj je brat Milan pobjegao iz zatvora sa još nekoliko drugova. Nedelju dana kasnije prebacio sam ih do voda za vezu iza Starčevice na Loniru, i nakon dan ili dva boravka gore vratio sam se ponovo kući.

Izvjesno vrijeme nakon toga, bila je već polovica oktobra, Karlo mi je poručio da dodjem do njegove kuće. Čudio sam se kako se usudjuje da ponovo boravi kod kuće. Vjerovatno je računao da niko ne bi mogao ni pomisliti da je tu, tako sam to sebi tumačio. Međutim, ja tada nisam znao da je on imao izgrađeno sklonište u gomili drva naslonjenih na kuću. U tu gomilu mogao se uvijek provući ako zatreba kroz jednu vješto zakamufliranu rupu iza kauča u sobi gdje je boravio.

Otišao sam tamo prijepodne i oprezno osmotrio da me ko ne gleda kad sam ulazio u njihovo dvorište. Čim sam ušao u kuću, Karlo me radosno dočekaо na sobnim vratima. Imao je sada opuštenе crne brkove koje ranije nije nikada nosio, a na glavu je stavio fes. Time mi je smješeći se odmah pokazao kako se prерušio. Naime, u zadnje se vrijeme kretao prерušen u domobrana s fesom na glavi, kako su tada domobrani nosili. I tako prерušenog u domobranskoј uniformi s fesom margitark i brcima, osobito u sumrak kad se običavaо kretati, stvarno ga je bilo teško prepoznati.

Bio je raspoložen, a na njemu se vidjelo da se oporavio i ozdravio. Rekao mi je da se u međuvremenu liječio u stanu jedne liječnice, ali nije spomenuo kod koje. Kasnije sam saznao da je bio kod dr Margite Hercl, u njenom stanu u Vakufskoj palati, u centru grada. Rekao mi je da se tamo odvezoа, ili od tamo otišao, više se ne sjećam, u fujakeru.

Duže se vremena nismo vidjeli pa smo o mnogo čemu razgovarali. Znao je da sam išao do voda za vezu kad sam prebacivao brata i drugove koji su pobjegli iz zatvora, pa se interesovao kako poznam put i da li bi mogao i njega odvesti. Vjerovatno me zato i zvao. Rekao sam mu da znam dobro put i gdje se nalaze i da ga mogu odvesti kad god hoće, pa smo se onda o tome dogovarali. Rekao mi je da bi osim njega trebali da idu Adolf Pedgornik i Dušan Trebovac.

Razgovarajući o tome, kad i kako bi išli, ja sam mu ispričao i izložio mogućnost izvođenja i jedne akcije usput. Naime, kao djak - gimnazijalac bio sam uključen u neku službu osmatranja od aviona. Dežurali smo na smjenu po osam sati kroz sva 24 sata na ovdašnjoj malti u Bojića Manu, koja je bila u istoj zgradi sa policijskom stanicom. Kakav god bi avion primijetili to smo odmah morali da javimo telefonom u grad nekoj službi. Najčešće smo se penjali na jednu terasu na spratu i sa nje osmatrali, a do te terase smo prolazili kroz sobu u kojoj su po noći spavali policajci ili se odmarali od noćnog dežurstva, ali ih ja nisam tu vidjao. Vjerovatno su spavali kod svojih kuća jer su većinom bili mještani. Međutim, tu je bilo desetak-petnaest njihovih pušaka sa opasačima, fišeklija i nešto municije, koje su tu ostavljali kad nisu bili u službi. Kad god sam prolazio kroz tu sobu, uvijek sam pomišljao kako bi se došlo do tih pušaka i uvijek o tom krečio plan.

Ispričao sam to Karlu, a isto tako da po noći budu obično samo dva policajca, jedan na straži s puškom u sobi maltara, ali koji obično tu sjedi i drijema, a drugi je dežurni u policijskoj sobi, koji, koliko sam vidio, isto tako koristi noć da prillegne. Rekao sam Karlu da bi se te policajce moglo razoružati pa onda pokupiti puške i municiju. Povoljna je okolnost bila i to što su na maltarskoj sobi bila i jedna vrata pozadi koja sam ja uvijek mogao otključati, pa ako je povoljna situacija dati znak Karlu i drugovima da udju s revolverima. Stajala je i jedna puška u čošku te sobe koju bi ja u toj situaciji odmah mogao uzeti. Trebalo je šutke razoružati stražara u malti, a onda to učiniti i s onim u policijskoj sobi, zaključati ih u zatvorsku sobicu, pokupiti oružje i municiju i otići.

Ja tada nisam razmišljao i o eventualnom neuspjehu, da se može desiti i više policajaca, da neko od nas može da bude i ranjen, i o drugim posljedicama, a osim toga bili smo i slabo

naoružani, možda dva-tri pištolja. Iskusni borci bi to lako izveli, ali od nas je zapravo samo Karlo bio školovani vojnik - mornar. Međutim, u meni je još uvijek vladala ona psihoza dolaska do oružja po svaku cijenu iz dana priprema za ustanak, iako su partizani u to vrijeme već oružanim akcijama dolazili do oružja. Vjerujem da je i Karlo osjećao isto jer me je o svemu tome pažljivo saslušao, a i čudna je hrabrost i spremnost na sve u ono doba vladala među nama.

Pokazao mi je tada da ima i jednu bombu. Izvadio ju je iz gornjeg džepa plave radničke bluze koju je imao na sebi. Nije imala poklopca na udarnoj igli. Kad ju je izvadio, upitao me da li je to defanzivna ili ofanzivna. Odgovorio sam mu da je ofanzivna, jer to je bila ona jugoslavenska plehara, kako smo je zvali.

O mogućnosti izvođenja akcije o kojoj sam mu govorio, koliko se sjećam, nije mi rekao ni da ni ne, jer to je bez sumnje zahtijevalo da se temeljitije analizira, ali smo ipak utanačili noć odlaska u partizane kad meni pada dežurstvo iza pola noći, tj. u vrijeme kad je akciju najlakše izvesti.

Prije nego što sam otišao, Karlo me zamoli da proba moje cipele. Naime, u mene su bile obične vojničke, a on je imao jedne potpuno nove gojzerice, vrlo solidne izradjene, što mu ih je posebno za njega napravio obućar Buljan Franjo ili njegov otac, ali su za Karla bile pretvrde i teške. Predložio je da se zamijenimo, jer su za njegove reumatične noge bolje odgovarale lakše i elastičnije. Malo sam oklijevao jer su njegove bile daleko vrjednije, ali kad sam vidio kako se u mojim dobro osjećao, pristao sam.

Nakon ovoga smo se pozdravili i ja sam otišao, s njegovim gojzericama na nogama. Bile su još potpuno nove i nerazgažene. Osjećao sam koliko su tvrde i krute i uvidio da bi se Karlo u njima stvarno teže kretao.

Nakon razgovora s Karlom još sam jednom ili dvaput otišao na dežurstvo. Primijetio sam da su drugi prestali dolaziti jer je počela školska godina, ali sam se pravio nevješt i držao obaveze, kako bih i u predviđenu noć mogao doći.

Dogovorio sam se o svemu i sa Franjom Nanutom jer je i on trebao ići, a dan uoči odlaska otišao sam na Vrbas u Kumsale s Huseinović - Karasijević Dragom da mu pokažem gdje nam treba

prevesti čamac i sačekati nas. Naime čamac je bio na drugoj strani kod kerepa, preko ljeta smo noću po njega plivali, ali sada u oktobru to više nije bilo moguće pa je Drago trebao tamo otići, negdje se prikriti i u određeno ga vrijeme prevesti.

Međutim, kad sam se vratio kući, zatekao sam svoju babu koja mi reče da je dolazio jedan policajac i rekao kad se vratim da dođem u Stanicu da me nešto trebaju. Bilo mi je to sumnjivo, jer sam pretpostavljao da se možda radi o hapšenju. Mati mi je bila odsutna, kod strica, pa sam i ja otišao tamo da se sa njom posavjetujem. Kad sam je zapitao šta da radim, da li da odem ili ne, ni sama nije znala šta bi mi rekla. Odgovorila me je: Ne znam, radi šta misliš da je bolje.

Razmišljao sam, ako odem, mogu me uhapsiti, a ako ne odem, ne mogu onda ni noćas tamo na dežurstvo, i od akcije nema ništa. Pošto sam svaki dan prolazio pored Stanice i tamo odlazio, mogli su me uhapsiti kad god su htjeli. Do Karla se nisam usuđio ići da mu saopštim, jer ako me prate to bi bilo opasno za njega.

Ipak sam bio više sklon da povjerujem da se ne radi o hapšenju pa sam se uputio u Stanicu. Čim sam došao i upitao šta me trebaju, upravnik Stanice je samo rekao jednom policajcu - vodi ga gore. Odveo me je u Ustaško redarstvo do Bogojevskog, a ovaj je, isto tako više gestom nego riječju, dao znak da me zatvore.

Zatvorili su me u podrum ispod uredskih prostorija redarstva. Nikog unutra nije bilo osim mene. Podrumske su prostorije bile prostrane, ispod čitave zgrade, i prvo što sam učinio bilo je da pogledam kakve su mogućnosti da pobjegnem.

U zadnjem džepu hlaća stalno sam nosao šperakl da mi bude pri ruci ako mi zatreba. Imao sam ga i sada jer me nisu pretresali. Otvorio sam sa njim jedna vrata od stepeništa podruma, a zatim i druga što vode u hodnik od uredskih prostorija. Polako sam prošao kroz hodnik i izašao napolje a zatim i kroz kapiju pored stražara koji mi se uklonio. Nije pretpostavljao da sam uhapšenik, jer sam izašao iz kancelarija. Međutim, iz dvorišta me je primijetio ključar i pitao se, kako su mi kasnije pričali drugovi, kako sam izašao kad me on zaključao.

Požurio sam preko pijace da što prije predjem gradski most i dočepam se Starčevica. U potsvjesti sam nosio obavezu da se moram noćas opet spustiti po Karla i drugove. Nisam, međjutim, daleko stigao jer su za mnom odmah organizovali potjeru i uhvatili me kod Kastela, stotinjak metara prije mosta.

Sa mojom slobodom bilo je tada gotovo, a time i zauvijek kontakti sa Karlom. Nisam ni slutio kad sam prije dva-tri dana bio kod njega da nam je to zadnji susret.

To poslijepodne, ne znajući da sam uhapšen, Karlo je po svojoj maloj sestrici Verici poslao neku poruku do moje kuće, a kad je čuo da sam uhapšen, kako mi je kasnije pričala njegova mati, rekao je: Eto, ostao sam sad i bez Bože.

Šta se sve kasnije zbivalo s Karlom znam samo po pričanju drugih. Saznao sam da je imao mnogo poteškoća dok se najzad nije uspio prebaciti u partizane, gdje je odmah primio dužnost komandira voda za vozu, ali o tome, kao i svem daljnjem, bolje je da govore oni koji to direktno znaju.

Danas, kad god se sjetim Karla, sjetim se i naše rane mladosti, sjetim se kad nam je pustio štiglice i rekao neka idu na slobodu. Već tada je u njemu tinjao duh slobodara. Težak je i trnovit bio njegov životni put. Radovao bih se da je i on dočekao dan slobode, ali ostao je, kao i mnogi drugi, na njenoj vječnoj straži.

Banja Luka, 1983. god.

Radman Božo